

28. januarja 2023

Sobotna priloga

Pesmi so kot para, ki se dviga iz kipeče vode

Ameriški novinar Mason Currey je že pred leti napisal knjigo z naslovom *Daily Rituals* o vsakodnevnih ritualih umetnikov. V novi knjigi je pisal o ženskah.

Susan Sontag si je pri pisanju pomagala z različnimi poživili. FOTO: Alessia Pierdomenico/Reuters

Od nekdaj nas zanima, kako nastanejo romani, slike, simfonije ... Kaj se dogaja v pisateljevih možganih, ko piše dolg roman? Kako je **Mozart** slišal glasbo v svoji glavi? Kaj je navdih? Tudi nevrologi se še vedno ubadajo s tem vprašanjem.

Stari Grki in Rimljani so verjeli, da kreativnost in talent nista v človeku, ampak je to duh z imenom daimôn oziroma genij – skrivnostna pojava, ki živi v zidovih sobe, v kateri umetnik ustvarja, in mu pomaga pri idejah. Zato vsa odgovornost za dobro ali slabo delo ni bila le na plečih umetnika, temveč tudi skrivnostnega bitja, te muze iz zidov. V času renesanse pa se je oblikoval

pojem genija, nadarjenega posameznika, ki ustvarja presežke. Navdih je bil stvar talenta. A vendar umetniki še vedno pripovedujejo različne zgodbe o tem, kako nastaja njihova umetnost.

Pisateljica **Elizabeth Gilbert** v svojem predavanju o kreativnosti pripoveduje o tem, kako je nekoč obiskala devetdesetletno pesnico **Ruth Stone** in ta ji je pripovedovala, kako je postala pesnica. Kot mlado dekle je delala na polju in od daleč slišala, kako se ji glasno kot nevihtni oblak izza obzorja približuje pesem; začela je teči, kolikor so jo nesle noge, in ko je prišla domov, do papirja in svinčnika, je pesem šla skozi njo in ona jo je zapisala. Včasih je prepozno prišla do svinčnika in pesem je šla naprej po pokrajini iskat drugega pesnika.

A **Masona Curreyja** ni zanimal le navdih, kajti vsakemu preblisku sledi garanje, navdih je za amaterje. Znana je misel **Gustava Flauberta**, ki je večkrat dejal, da mora pisatelj, če hoče kaj napisati, živeti pusto meščansko življenje in ohraniti strast za svoje junake. Ni čudno, da je ta veliki francoski romanopisec ves čas sanjal o njih in je – ko je pisal, kako je njegova draga Emma pojedla arzenik – trpel za neznosnimi bolečinami v želodcu. George Sand je pisala ponoči in ves čas kadila ter se sladkala s čokoladnimi bomboni. Tolstoj je pisal po deset ur na dan. Z zapiski in beležnicami za roman *Vojna in mir* je napolnil velikansko omaro in nekaj dni zapored jezdil po polju, na katerem je potekala znamenita bitka iz romana, da bi jo le znal čim bolj natančno opisati.

Kje pa so ženske?

Ko je knjiga *Daily Rituals* izšla, je avtor z grozo ugotovil, da je vanjo vključil 161 umetnikov in kreativnih ljudi, med njimi pa je bilo le 27 žensk. Zato je napisal novo, v kateri nastopajo le ženske. Njihovi vsakodnevni rituali so bili mnogokrat povsem drugačni od moških, zlasti če so bile poročene in so imele otroke. Bile so brez lastne sobe, kot bi rekla Virginia Woolf. Mnogokrat družinski člani sploh vedeli niso, da ustvarjajo.

Agatha Christie je vedno dajala vtis, da kriminalke piše mimogrede, a ko sem brala zbirko njenih dnevnikov, v katerih je načrtovala zapletene zgodbe, mi je postalo jasno, da je vanje vložila ogromno dela in proučevanja, saj je v neskončnost premišljevala o svojih likih, osumljencih, žrtvi in morilcu. Nikoli se sicer ni imela za pisateljico in v formularjih je kot svoj poklic vedno navedla, da je »poročena ženska«. Ni imela posebne sobe, v kateri bi pisala, dovolj ji je bila jedilna miza. Prijatelji je nikoli niso videli pisati. Dejala je, da je podobna psu, ki najde kost in potem z njo v gobcu izgine ter se vrne čez pol ure z blaženim pogledom in malo zemlje na smrčku.

Pesnica **Maya Angelou** je najraje pisala v hotelskih sobah; s sabo je prinesla slovar, sveto pismo, karte in steklenico šerija in začela ustvarjati. Nekatere umetnice so se v svoje delo vrgle s celim telesom. Koreografka **Pina Bausch**, avtorica plesnih klasik, kot sta *Café Müller* in *Kontakthof*, je vsako predstavo začejala brez vsega – brez teksta, načrta, koncepta –, samo »z občutkom v sebi, za katerega niso obstajale niti besede niti slike«. Oblikovala je prav posebno tehniko vprašanj in odgovorov. Na vajah je namreč plesalce spraševala o njihovih spominih, o tem, kako so kot otroci doživljali strah, kdo je bil prvi mrtev človek, ki so ga videli v življenju, kakšen je bil njihov najlepši poljub, najbolj grenak ... Poskušala je začutiti njihova razpoloženja, skozi njih stanje sveta, na improvizacijskih vajah pa jih je spodbujala, naj ji pripovedujejo s telesom: »Naredi nekaj, česar se sramuješ«, »Z gibanjem napiši svoje ime«, »Premakni najljubši del telesa«. Včasih so tudi govorili, le nekaj stavkov – ki so delovali kot povečevalno steklo, tako močno, kot da bi bili dolgi monologi. Vse to, ves ta kolaž je sestavila v predstavo.

Dogajalo se je, da so še teden dni pred premiero obstajali samo fragmenti, nepovezani odlomki, a jih je v nekaj dnevih znala zmontirati in zlepliti v izjemno perfekcijo. Pred premierami ni spala, ni jedla in je skodelico kave ter svojo večno cigareto odložila le, kadar je zaplesala. Ob desetih dopoldne je začejala z vajami, v plesnem studiu je ostajala do pozne noči in doma premišljevala in delala načrte za naslednji dan do treh zjutraj. Po vsaki premieri je bila tako izčrpana, da je bila prepričana, da bo to njena zadnja

predstava, a je kmalu dobila idejo za novo. »Ne vem, od kje je prišla, a včasih imam občutek, kot da bi nekdo prižgal luč.«

Obsesija ustvarjanja

Tudi ameriška kiparka **Louise Nevelson** je v svojem ateljeju ostajala neskončno veliko ur. Ustvarjanje je bilo središče njenega življenja. Takoj ko se je zjutraj zbudila, je odšla v atelje, kar v pižami, ki je bila tudi njeno delovno oblačilo. Včasih je delala tri dni skupaj, brez spanja in hrane, morda je pojedla kos kruha in sardine ter spila čaj. »Nekje sem brala, da je pisateljica **Karen Blixen** na stara leta jedla le ostrige in pila šampanjec; to se mi zdi odlična ideja, saj se ti ni treba vsak dan odločati, kaj boš jedel.« Karen Blixen je sicer imela takšno nenavadno dieto zato, ker je imela povsem uničen želodec, saj je morala vse življenje jemati arzenik, s katerim je zdravila sifilis, ki ga je dobila od moža.

Kariera Louise Nevelson je nenavadna, saj je kar tri desetletja ustvarjala, ne da bi se kdo zanimal ali kupoval njena dela. Pri osemnajstih se je poročila in rodila otroka, nesrečni zakon je zapustila in postala kiparka. Šele pri štiridesetih je imela svojo prvo razstavo in pri sedeminsedemdesetih je postala ena najbolj znanih kipark na svetu. Na Manhattnu je kupila veliko stanovanje, kjer je imela tudi atelje. Ni imela pohištva, le skulpture, ki so bile povsod, tudi v kopalnici. Na leto jih je ustvarila približno 900.

Josephine Baker, prva svetovna temnopolta superzvezda, črna Venera, kot so ji rekli, je imela urnik, ki je bil še bolj divji od njenega plesanja. Ko je začarala Pariz, je nastopala po različnih klubih od desetih zvečer do zgodnjega jutra. Ko je ob zori odhajala domov, je videla Pariz, ki se je zbuja – smetarje, trgovce, prodajalce, ki so pripravljali tržnico. »Videla sem Pariz revežev.« Ko je prišla domov, je padla v posteljo, med svoje psičke, in služkinja jo je zbudila ob štirih popoldne. A največkrat ni mogla zaspati in se je vse življenje borila z nespečnostjo, zato je slovela po tem, da je prijatelje po telefonu klicala ob petih zjutraj in želela z njimi malo poklepetati.

Agatha Christie je kot svoj poklic vedno navedla poročena ženska in nikoli se ni označila za pisateljico. FOTO: AFP

Ameriška pisateljica in dramatičarka **Lillian Hellman**, ki je z dramami zaslovela v tridesetih letih prejšnjega stoletja, je s partnerjem, avtorjem kriminalk **Dashiellom Hammettom**, živela na farmi uro vožnje iz New Yorka. V res odličnem filmu *Julia* (1971), ki je nastal po romanu Hellmanove z

naslovom *Pentimento* in govori o ženskem prijateljstvu, lahko vidimo, kako strastno je Hellmanova pisala. Igra jo Jane Fonda in v enem od mojih najljubših prizorov se med pisanjem tako razjezi nase, da zagradi pisalni stroj in ga vrže skozi okno. Le nekaj trenutkov kasneje jo znova vidimo za pisalno mizo, kako spet tipka na čisto nov pisalni stroj.

Hellmanova je v neskončnost pilila dialoge v dramah. Svoje misli je zalivala z velikimi količinami viskija in pokadila je tri škatle cigaret na dan. Ko ni pisala, je obdelovala zelenjavni vrt, hodila na sprehode s psi, gojila kokoši in prodajala jajca, plavala v bližnjem jezeru in gostila prijatelje. »Vstajam ob šestih zjutraj, si skuham kavo, pomolzem krave in očistim hlev. Ob osmih si naredim zajtrk in začnem pisati.« Za vsak roman ali dramo je dodobra raziskala različne teme, o katerih je pisala, in z zapiski je napolnila na stotine zvezkov. Rokopis je popravljala mesece in mesece, padala v depresijo in se, kot je rada dejala, iz nje izvlekla z upanjem.

Pesnica **Edna St. Vincent Millay** je imela s sabo vedno svinčnik in zvezek, saj nikoli ni vedela, kdaj jo bo poklicala pesem. Včasih se je to zgodilo ponoči in je pisala vse do zore. »O svojem delu mislim ves čas, tudi takrat, kadar delam na vrtu ali se pogovarjam z ljudmi. Ko pišeš pesmi, to postane del tebe in tvojega življenja. Zdi se, da pesmi nastajajo prav iz te intenzivnosti, kot para, ki se dviga iz kipeče vode.«

Samota in družba

Čisto drugače je svoje slavne kolumne, kritike in kratke zgodbe pisala **Dorothy Parker**, ki je bila edina ženska v slavnem krogu intelektualcev in pisateljev, ki so v dvajsetih letih prejšnjega stoletja sestavljali slavno omizje Algonquin. To se je imenovalo po hotelu, v katerem so se srečevali v tistem času. Igrali so poker in intelektualizirali. Stave so bile visoke in porazi zelo dragi. Športni novinar Heywood Broun je nekoč izgubil stanovanje, nekdo drugi pa denar, ki ga je hranil za poročno potovanje. Ta znamenita okrogla miza je slovela po modrih domislicah in ironičnem humorju, zabavnih stavkih, ki so ponarodeli in so jih Newyorčani radi citirali. Ideje so v hotelu Algonquin tekle v potokih kot

šampanjec in šale so bile okrogle kot olive v njihovih martinijih. In nekega dne so zasnovali revijo *New Yorker*, ki obstaja še danes. Parkerjeva je s svojimi kritikami za *New Yorker* vedno zamujala, najboljše je napisala le nekaj ur prej, preden jih je morala oddati. Drugič je spet uredniku, ki jo je nestrpen klicaril, sporočila, da bo moral še nekaj časa počakati, saj se ji je tekst zdel tako zanič, da ga je začela pisati znova. Na njene izjemno brane kolumne je bilo vredno čakati.

Kanadsko-ameriška slikarka **Agnes Martin** je verjela, da navdih lahko nastane le v jasnem umu. »Mi nimamo nič opraviti s tem.« Prepričana pa je bila, da lahko umetnik v ateljeju ustvari tako kreativno atmosfero, da s tem privabi navdih. A za to je treba trdno delo in pri tem te nihče ne sme zmotiti. »V ateljeju sem kot strelovod, saj s svojo občutljivostjo lovim strele inspiracije in pri tem me nihče ne sme motiti.«

»Kadar si z drugimi ljudmi,« je verjela, »tvoj um ni tvoj.« Živela je sama, v puščavi v Novi Mehiki je imela atelje, v katerem ni bilo elektrike ali vodovoda. Spala in kuhala si je v svojem kombiju. Ko ni slikala, je brala kriminalke. Nekega dne si je pred ateljejem kar sama izkopala bazen, v katerem je plavala, in sama je vzgajala zelenjavo. Njene abstraktne enigmatične slike so nenavadne in eno samo je ustvarjala več mesecev. »Prva slika ne pomeni nič – prav nič, a moraš vztrajati, ne glede na mnoga razočaranja.«

Leta 1978 je **Susan Sontag** v enem od intervjujev povedala: »Človek mora izbrati življenje ali delo.« Nikoli ni bilo dvoma, kaj je izbrala. Bila je neskončno ambiciozna. Ko je prišla v New York, se je kmalu uveljavila kot najpomembnejša intelektuala, ki je v svojih esejih spajala filozofijo in popkulturo. Rada je na primer povedala, da se ni ločila in zapustila akademskega sveta zato, ker je brala knjige o etiki, ampak zato, ker je ljubila rokenrol. Sontagova je napisala dela, kot so *Proti interpretaciji*, *Slogi radikalne volje*, *O fotografiji*, *Bolezen kot metafora*, *V znamenju Saturna*, *Aids in njegove metafore*. Fotografija je bila njen najljubši predmet analize. »Danes vse obstaja zato, da pristane ovekovečeno na fotografiji,« je ugotavljala. In še:

»Težava ni v tem, da se ljudje spominjajo s pomočjo fotografij, ampak da se spominjajo samo še fotografij.«

Bila je lepa, ambiciozna in zelo pametna, rada je nastopala na televiziji, bila je neskončno fotogenična in vedno je bila kritična do ameriške politike. Pisala je obsedeno, tudi ves dan. Pisanje se ji je zdelo težka in zapletena stvar. Hodila je na vse otvoritve razstav in premiere v New Yorku, rada je malo zamudila in prišla z glasnimi koraki, da so jo vsi opazili. A večino časa je pisala in premišljevala. V dnevnik je zapisala: »To, kar si želim, je: energija, energija, energija. Ne želi si vzvišenosti, mirnosti in modrosti – ti idiotka!« Kar pet let je potrebovala, da je napisala pet esejev, ki so potem sestavljali njeno slavno delo *O fotografiji*.

Sontagova se je neznosno bala samote, zato je k sebi ves čas vabila prijatelje, ljubimce in ljubimke, da so bili ob njej, ko je pisala. Ni se strinjala z mislijo **Franza Kafke**, da človek ne more biti nikoli dovolj sam, ko piše. Ko je pisala enega od romanov, več dni ni jedla, niti se ni umivala ali spala; bila je tako izmučena, da ji je moral njen desetletni sin prižigati obvezne cigarete, saj sama ni imela dovolj moči. Da je lahko vse to zdržala, je jemala poživila vseh vrst.

Glavne junakinje pisateljice srhljivih zgodb **Shirley Jackson** so velikokrat gospodinje, tako kot je bila sama. Najprej je morala poskrbeti za družino in šele nato je lahko začela ustvarjati. V svojih delih je rada opisovala trenutek v življenju gospodinje, ko se njen notranji svet sesuje kot peščeni hrib, ki ga odnese orkan, zato začne sanjati o tem, kako ubežati vsakdanjiku in družini, zaradi katere je »neka ženska v njej umrla in je ne bo nikoli več nazaj«. Knjige Shirley Jackson nikoli niso dobile priznanja, kot bi si ga zaslužile. Morda prav zato, ker so bile njene junakinje navadne gospodinje in ker je pisala grozljivke in zgodbe o duhovih – manj vreden žanr. Patricio Highsmith so moški kritiki in založniki še dolgo po tistem, ko je zaslovela, klicali kar »tista punca, ki piše kriminalke«.

V intervjujih je Jacksonova rada povedala, da zna čarati. Imela je velikansko zbirko knjig o čarovništvu in urokih. Pripovedovala je, da je nekoč uročila žensko, ki jo je užalila, in ta je res padla v jašek dvigala in si zlomila vse kosti »razen ene, za katero nisem vedela, da jo ima«. Moževemu založniku je menda sporočila, da ima doma njegovo lutko, v katero zabada igle, a žal uroka ne more poslati v drugo državo vse do New Yorka. Toda ko je nekoč prišel v njeno državo, v Vermont, na smučanje, si je že prvi dan zlomil nogo. Govorila je, da ima magično moč, ker je bila to dobra reklama za njene knjige, saj je bila zelo ambiciozna, a tudi zato, ker se ji je zdelo, da čaravnice poosebljajo močne in samosvoje ženske.

»Rada pišem, to delam raje od česar koli drugega, ker če pišeš fikcijo, te to obvaruje pred realnostjo.« V realnosti se je namreč vedno slabše znašla. Imela je cel kup psihosomatskih bolezni, artritis, migrene in napade tesnobe. Zelo veliko je pila. Zdravnik ji je, kot je bilo takrat v navadi, velikodušno predpisoval pomirjevala, in ker je bila zaradi njih zaspana, ji je predpisoval tudi poživila. Hranila jih je v posodici v obliki srca na nočni omarici.